

СУД І ПРАВОСУДДЯ
КРІЗЬ ПРИЗМУ МУДРОСТІ

«...Яким судом судите, таким будете судимі;
і якою мірою міряєте, такою і вам будуть міряти...»

Біблія (Лк 6:37–42; Мт 7:1–6)

«Судді, які купили судові місця, у свою чергу, прода-
ватимуть правосуддя».

Франсуа Фепелон

«У судний день першими перед судом постануть
судді».

Аркадій Давидович

«Суддя себе».

Право України
2010 №5

асуджує самого

Публій Сір

«Мзда»

2.5.04.12. Давиденко О. М.
19.06.12 Журавель
26.10.12 Пилик В. В.
3.11. Бондарчук
(21) Пилик В. В.

іра Премудрого»

«Пр... знон».

Гольбах

«Не посіст... і гідним

Епікет

ISSN 0132-1331

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія А01 № 129671

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:
01004, м. Київ
вул. Терещенківська, 4-б
Тел.: 0 (44) 246-59-62

Головний редактор:
Святоцький О. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

Відповідальний секретар:
Давиденко О. М.

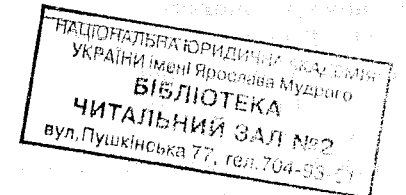
Відповідно до рішення
Президії Вищої атестаційної комісії України
(постанова від 10 лютого 2010 року № 1-05/1)
журнал «Право України» внесено до переліку
фахових видань у галузі юридичних наук

код екземпляра 495897

ЗАСНОВНИКИ

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого
Конституційний Суд України
Верховний Суд України
Вищий господарський суд України
Генеральна прокуратура України
Міністерство юстиції України

ВИДАВЕЦЬ

© ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре»

5/2010

шення низки питань кваліфікації такого діяння та може сприяти аналізу інших злочинів квазідогвірного характеру, що є перспективним для подальших наукових розробок.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : теория и практика правового регулирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 2005 // <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1186048>
2. Волженкин Б. В. Служебные преступления. — М., 2000.
3. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. — М., 1975.
4. Карнов А. Н. Дача взятки как предпосылка получения взятки // Следователь. — 2005. — № 11.
5. Квициния А. К. Должностные преступления. — М., 1992.
6. Кириченко В. Ф. Виды должностных преступлений по советскому уголовному праву. — М., 1959.
7. Коррупция. Взятничество. Ответственность : вопросы теории и практики / К. Байболов, Л. Сыдыкова, А. Сыдыков. — Бишкек, 1999 // <http://uatender.com/komitet/biblioteka/59.doc>
8. Кучерявый Н. П. Ответственность за взяточничество. — М., 1957.
9. Лопашенко Н. А. Общественная опасность, понятие и объект коммерческого подкупа // Коррупция и борьба с ней. — М., 2000.
10. Мельникова В. Е. Ответственность за взяточничество. — М., 1982.
11. Михайленко Д. Г. Характеристика вины при вчиненні хабарництва // Форум права. — 2008. — № 1 // <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08mdgprvx.pdf>
12. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. — К., 2006.
13. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. — К., 2000.
14. Папиашвили Ш. Г. Проблема должностных преступлений и борьбы с ними по советскому уголовному праву и судебной практике : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Тбилиси, 1983.
15. Рогожин М. Посадові злочини за законодавством РФ : поняття, види, судова практика // Юридичний журнал. — 2004. — № 1 (19).
16. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. — К., 1978.
17. Солонова И. В. Уголовно-правовая характеристика взяточничества // Актуальные проблемы держави та права. — 2002. — Вип. 15.

Михайленко Д. Г. Концепція співвідношення давання та одержання хабара

Анотація. Здійснено аналіз існуючих уявлень щодо співвідношення давання та одержання хабара. Обґрунтовується, що хабарництво — це єдиний складний двосторонній злочин, який містить два необхідні взаємопов'язані елементи — давання та одержання хабара, сторони якого виступають як необхідні співвиконавці.

Ключові слова: хабарництво, давання хабара, одержання хабара.

Михайленко Д. Г. Концепция соотношения дачи и получения взятки

Аннотация. Проведен анализ существующих представлений о соотношении дачи и получения взятки. Обосновывается, что взяточничество — это единое сложное двустороннее преступление, которое состоит из двух необходимых взаимосвязанных элементов — дачи и получения взятки, стороны которого выступают как необходимые соисполнители.

Ключевые слова: взяточничество, дача взятки, получение взятки.

Mihailenko D. Concept of a parity of giving and taking the bribe

Annotation. In this article the author analyzes the existing images concerning with a parity of a giving and taking the bribe. It is proved that the bribery is a uniform difficult bilateral crime which consists of two necessary interconnected elements: giving and taking the bribe. This two elements are necessity co-authors of the crime.

Key words: bribery, giving of the bribe, taking of the bribe.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО ОБІГУ

В. ПИВОВАРОВ

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого)

Створення ефективної системи запобігання злочинам у сфері фінансового обігу є однією з актуальних проблем сучасності, вирішення якої для багатьох країн світу є надзвичайно важливою і складною справою. Рівень злочинності у сфері фінансового обігу впродовж ХХ ст. зростав у всіх країнах світу, незалежно від економічних і політичних систем, і на цей час досяг транснаціональних масштабів. Фінансова злочинність мінлива, вона постійно трансформується в нові види і форми, змінюються засоби вчинення злочинів. Усе це зумовлює необхідність наукових досліджень з цієї проблематики, визначення факторних комплексів злочинності й актуалізації раніше напрацьованих заходів протидії.

Зазначеній проблематиці тривалий час приділяється особлива увага науковців. Значний внесок у наукове і прикладне дослідження питань попередження злочинів у сфері економіки в різні роки зробили: А. Алексєєв, М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Борисов, В. Голіна, І. Даньшин, А. Закалюк,

В. Зеленецький, М. Камлик, М. Мельник, О. Перепелиця, В. Тацій, В. Туляков та ін. В останні роки кримінологічні питання протидії злочинності у сфері економіки були предметом комплексних монографічних і дисертаційних досліджень О. Кальмана [1] і В. Поповича [2].

Численні праці із зазначеної проблематики переконливо доводять, що найефективнішими заходами запобігання злочинності у сфері фінансового обігу, як і злочинності в цілому, є заходи загальносоціального характеру. Будучи соціально-економічними за своєю природою, вони перспективно і комплексно спрямовуються на вдосконалення, гармонізацію суспільних відносин та усунення факторів злочинності. Однак попри всі принципи переваги загальносоціальних заходів, нагальні потреби протидії злочинності потребують розробки заходів спеціально-кримінологічного попередження.

Заходи спеціально-кримінологічного попередження злочинності, на відміну від загальносоціального, мають цілеспрямований — на недопу-

щення вчинення злочинів — характер. Отже, спеціальне, або спеціально-кримінологічне попередження — це конкретна, системна протидія саме злочинності, змістом якої є різноманітна робота держави та її інститутів, пов'язана з усуненням причин й умов, що безпосередньо породжують окремі види злочинів, а також недопущення їх вчинення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях виникнення наміру на вчинення злочинів, готування і замаху на злочини [3, 7]. Спеціальне призначення цього напрямку запобіжної діяльності для виявлення та усунення (блокування, нейтралізації) причин, умов, інших детермінант злочинності — його констатуюча ознака, головна особливість. Поряд з цим спеціально-кримінологічне попередження містить: профілактику, запобігання злочинам, що замишляються та підготовлюються, а також припинення розпочатих злочинів [4, 127].

Отже, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам у сфері фінансового обігу є узагальнюючою назвою сукупності різноманітних за своєю спеціалізацією, масштабністю, сучасними ресурсними можливостями досягнення поставлених цілей видів діяльності державних інституцій, установ, організацій, підприємств і відповідних їх компетенції конкретних заходів одноразового або тривалого характеру, що спрямовані на скорочення чисельності злочинних проявів, ослаблення впливу криміногенної обстановки в економіці країни.

Треба зазначити, що найпоширеніші злочини у сфері фінансового обігу, які власне становлять статистичний масив цього виду злочинів (такі як ухилення від сплати податків, зборів, інших платежів, фіктивне підприємництво, незаконна приватизація державного, комунального майна, не-

дотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання, шахрайство з фінансовими ресурсами, примушування до антиконкурентних узгоджених дій, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності та ін.), мають деякі особливості. Їх своєрідність полягає в тому, що переважно ці конструкції кримінального закону хоча повністю не виключають, але все ж таки суттєво обмежують об'єктивно і в часі можливість готування до злочину й замаху на нього. З точки зору оперативно-слідчої практики, далеко не у кожному випадку вчинення зазначених злочинів можливе чітке виокремлення кримінологічно значущих стадій злочинної поведінки. Отже, особливості конструкції цих складів злочинів зумовлюють й особливості попереджувальної роботи: виокремити такі напрями попереджувальної роботи, як запобігання і припинення, досить складно. Тому вважаємо, що основне навантаження покладається саме на профілактичний напрям запобігання злочинам у сфері фінансового обігу.

Як інтегруюча система організованої протидії злочинності, спеціально-кримінологічне попередження в цілому і профілактика зокрема активно включає і попереджувальні засоби інших галузей знання: економіки, теорії управління, соціології, соціальної психології, матеріально-правових і процесуально-правових наук, криміналістики, технічних наук тощо. Тому всі різноманітні засоби профілактики вважаємо доцільним згрупувати в декілька напрямів. Серед профілактичних заходів щодо злочинів у сфері фінансового обігу насамперед слід приділити увагу соціально-економіч-

ним, організаційно-управлінським та правовим напрямом запобігання.

Соціально-економічні заходи запобігання. До першочергових соціально-економічних заходів подолання негативного процесу криміналізації економіки, який містить як складову частину й злочини у сфері фінансового обігу, належить послідовне проведення ефективної податкової політики, передусім реального здійснення податкової реформи шляхом поступового зниження податкового тиску. Як відомо, найважливіше завдання податкової політики полягає у забезпеченні стабільної та сприятливої кон'юнктури господарювання в економічному секторі суспільства. Саме вона спрямована на встановлення допустимого фінансового компромісу між тими, хто виробляє національне багатство, та тими, хто живе за рахунок його адміністративного перерозподілу. Однак слід мати на увазі той факт, що не можна лише знизити існуючий рівень оподаткування в Україні, тому що він має свої об'єктивні межі, зумовлені структурою витратної частини бюджету. Без докорінної зміни складу і структури витрат держави реформувати податкову систему неможливо. Таким чином, удосконалення системи оподаткування має відбуватися шляхом поступового зниження податкового тягаря у процесі поетапної податкової реформи. Пріоритетним напрямом такої реформи, на нашу думку, має стати науково обґрунтована і послідовна державна політика в галузі формування доходної частини бюджету, а стратегічним і тактичним закріплення її повинен у майбутньому стати Податковий кодекс України. Зміни в системі оподаткування повинні бути поєднані з одночасним реформуванням систем оплати праці, пенсійного та іншого соціального забезпечення,

переходом до стягування прямих податків як основи оподаткування і при частковому збереженні непрямих доходів, які повинні існувати у формі акцизів. Ефективна система оподаткування повинна відповідати низці загально визнаних принципів, які свого часу були сформульовані А. Смітом та В. Петті. Пізніше ці принципи у концентрованому вигляді були викладені видатним теоретиком податкової науки М. Тургеневим [5]. Крім того, у комплексі соціально-економічних заходів значна увага повинна приділятися інвестиційному значенню системи оподаткування в механізмі державного регулювання розвитку окремих галузей економіки.

Організаційно-управлінські заходи. Як досить ефективні організаційно-управлінські заходи слід розцінювати заходи щодо забезпечення безперервного функціонування механізму дійового контролю за доходами і витратами фізичних і юридичних осіб, передбачивши при цьому обов'язкове декларування джерел отримання коштів під час придбання майна підприємств, нерухомого майна для особистих потреб, земельних ділянок, престижних транспортних засобів, коштовних ювелірних виробів, предметів старовини тощо; посилення адміністративного контролю за своєчасним наданням податкових декларацій усіма зобов'язаними суб'єктами податкових відносин.

Вивчення зарубіжного досвіду показує, що питанням удосконалення організації контролю у сфері фінансового обігу та оподаткування в економічно розвинених країнах приділяється значна увага. Прикладом ретельно продуманої й організованої системи збору податків і фінансового контролю є досвід США. Ядром цієї системи є Служба внутрішніх доходів Мі-

ністерства фінансів, яка називається ще Податковим управлінням. При цьому важливим джерелом відомостей, необхідних Службі внутрішніх доходів, є інформаційні кредитні бюро — приватні фірми, що спеціалізуються на зборі та аналізі даних, які характеризують фінансове становище приватних осіб. Ця практика отримала поширення у Сполучених Штатах за останні 10–15 років. З огляду на це, вважаємо позитивним, що в Україні з 2002 р. запроваджено фінансовий моніторинг стосовно виявлення фінансових операцій, пов'язаних із відмиванням грошей. Відповідні завдання, а також вирішення супутніх завдань із контролю за фінансовими потоками в цей час покладено на Державний комітет фінансового моніторингу України, який діє відповідно до «Положення про Державний комітет фінансового моніторингу в Україні», затвердженого постановою КМ України від 31 січня 2007 р. № 100.

Потребує удосконалення система бухгалтерського і податкового обліку, аудиту і контролю, які необхідно привести у відповідність до міжнародних стандартів та практики. У контексті організаційно-управлінських профілактичних заходів слід розглянути пропозицію щодо обмеження випуску грошових сурогатів (ваучерів, облігацій, акцій, сертифікатів, купонів тощо); можливості юридичних осіб відкривати необмежену кількість рахунків у кредитно-фінансових установах. Зокрема, необхідно чітко фіксувати усі випадки відкриття рахунків у банках іноземних держав.

Окремо слід зупинитися на питанні внутрішньої економічної безпеки кредитно-фінансових установ. Проблема латентних корпоративних правопорушень на цей час є дуже актуальною. Світова практика показує, що суб'єкти

підприємницької діяльності, які займаються незаконними операціями з коштами, все частіше вдаються до протиправної допомоги працівників фінансових установ. У зв'язку з цим вимагає своєї розробки проблема керування кредитними ризиками. Слабкою і неопрацьованою ланкою у проблемі керування кредитними ризиками є саме її економіко-кримінологічний аспект. Для подолання злочинних посягань у сфері фінансового обігу варто широко впроваджувати практику створення розгалужених систем економічної безпеки у структурі фінансових установ. Система економічної безпеки має складатися із працівників юридичної служби, служби загальної безпеки, кредитних інспекторів, і має активно перешкоджати первісному використанню кредитно-фінансових і підприємницьких інститутів, фінансових механізмів у злочинних цілях із можливим наступним вкладенням протиправно одержаних капіталів у легітимні господарські інститути.

Правові заходи запобігання. Вітчизняна практика свідчить, що одним із дійових шляхів запобігання злочинам у сфері фінансового обігу є послідовне і рішуче удосконалення актів цивільного законодавства, спрямованих на сприяння нормальному функціонуванню податкової та кредитно-фінансової сфер, у поєднанні з удосконаленням заходів кримінально-правової репресії.

Стаття 92 Конституції України закріпила положення про те, що Державний бюджет України і бюджетна система України, система оподаткування, засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків визначаються тільки законами України. Водночас розрізненість, складність, неефектив-

ність і односторонній фіскальний характер багатьох актів фінансового законодавства виступають дестабілізуючим фактором української економіки. Тому питання систематизації, а на перспективу — і кодифікації фінансового законодавства слід визнати актуальними заходами протидії злочинним проявам у сфері фінансового обігу. Законотворча діяльність має запроваджувати досвід країн ринкової економіки і водночас відповідати традиціям і звичкам вітчизняних суб'єктів фінансових відносин.

Слід зауважити, що в нашій країні напрацьовано значний позитивний досвід запровадження правових заходів запобігання злочинам у сфері фінансового обігу, який не слід ігнорувати чи безпідставно критикувати. Наприклад, своєчасним і розумним кроком у напрямі декриміналізації та стабілізації вітчизняної економіки слід вважати прийняття Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва» від 3 липня 1998 р. № 727/98, згідно з яким суб'єкти господарчої діяльності малого підприємництва отримали можливість застосовувати спосіб оподаткування шляхом сплати єдиного податку, самостійно визначати ставку податку. Антикриміногенний потенціал цієї новели виявився значним і довготривалим. Водночас значна неузгодженість положень Указу із приписами чисельних законів з питань оподаткування, сам факт знаходження норм Указу поза законодавчим правовим полем народжує небажану і безсистемну «нормотворчість» контролюючих органів. А отже, питання обов'яз-

кового і послідовного закріплення принципів положень Указу на законодавчому рівні шляхом прийняття Закону України «Про спрощену систему оподаткування» розглядається нами як ефективний запобіжний захід правового характеру.

Важливу роль у посиленні профілактики злочинності у сфері фінансового обігу покликана відігравати робота з проведення економіко-кримінологічної експертизи, здійснення постійного моніторингу ефективності чинного законодавства, оцінювання законопроектів з точки зору їх криміногенності чи антикриміногенності. Тобто економіко-кримінологічна експертиза — це засіб адаптації правових актів з економічних питань до кримінологічної ситуації у сучасних фінансово-господарських відносинах [2, 21].

Насамкінець зауважимо, що за останні роки в Україні у сфері протидії економічній злочинності зроблено багато: прийнято новий Кримінальний кодекс України, низку інших законодавчих актів, спрямованих на систематичне проведення заходів з питань запобігання злочинності, запроваджена практика прийняття комплексних програм попередження злочинності на різних рівнях. Однак складна і мінлива криміногенна обстановка у сфері фінансового обігу держави зумовлює необхідність постійного напрацювання заходів спеціально-кримінологічного характеру запобігання злочинам у сфері фінансового обігу за визначеними пріоритетними напрямками — соціально-економічні, організаційно-управлінські та правові заходи.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Кальман О. Г. Стан та головні напрямки попередження злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми. — Х., 2003. — 352 с.
2. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2002. — 35 с.

3. Голіна В. В. Злочинності — організовану протидію. — Х., 1998. — 125 с.
4. Алексеев А. И. Криминология : курс лекций. — М., 1998. — 340 с.
5. Тургенев М. И. Очерк теории налогов. — М., 1937. — 105 с.

Пивоваров В. В. Актуальні питання запобігання злочинам у сфері фінансового обігу

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам запобігання злочинності у сфері фінансового обігу. Наголошується на необхідності розробки сучасних заходів спеціально-криминологічного запобігання цим злочинам, зокрема, заходів профілактики. Сформульовані основні напрями й окремі актуальні заходи запобігання фінансовим злочинам.

Ключові слова: економічна злочинність, фінансова злочинність, запобігання злочинності, запобігання злочинам у сфері фінансів.

Пивоваров В. В. Актуальные вопросы предупреждения преступлений в сфере финансового оборота

Аннотация. Статья посвящена актуальным проблемам предупреждения преступности в сфере финансового оборота. Акцентируется внимание на необходимости разработки современных мер специально-криминологического предупреждения указанных преступлений, в частности, мер профилактики. Сформулированы основные направления и отдельные актуальные меры предупреждения финансовых преступлений.

Ключевые слова: экономическая преступность, финансовая преступность, предупреждение преступности, предупреждение преступлений в сфере финансов.

Pivovarov V. Topical issues of crime prevention in the field of financial turnover

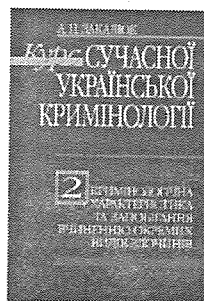
Annotation. The article is devoted to topical issues of crime prevention in the field of financial turnover. The attention is focused on the need to develop advanced measures specifically Criminological prevention of these crimes, in particular, preventive measures. The basic directions and some actual measures to prevent financial crimes.

Key words: economic crime, financial crime, crime prevention, prevention of crime in the area of finance.

Пропонуємо видання:

Закалок А. П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика : у 3 кн. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007.

Книга 2 : Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. — 712 с.

У Книзі 2 розглядається систематизована за окремими видами злочинів криминологічна інформація стосовно того, як загальні положення теорії криминології, викладені у Книзі 1 Курсу, реалізуються в українському суспільстві, якого змісту — теоретичного і прикладного — вони набувають. Наведена з кожного виду злочинів інформація згрупована навколо двох основних питань: криминологічної характеристики та видових особливостей запобігання.

Замовляйте видання за телефоном:

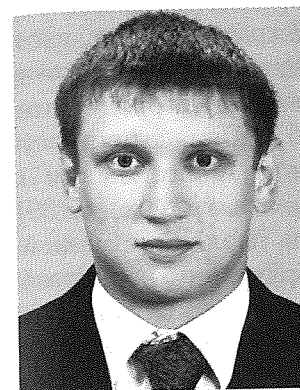
0 (44) 246-59-93

або електронною поштою:

sales@inyure.kiev.ua

http://shop.inyure.kiev.ua

БРИТАНСЬКИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ЛОБІЮВАННЯ

В. НЕСТЕРОВИЧ

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного

та міжнародного права

(Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка)

Винесення на громадське обговорення Концепції проекту Закону України «Про лобіювання», яка була розроблена спеціально створеною робочою групою Міністерства юстиції України, значно активізувало полеміку щодо легітиматії цього феномену в нашій державі, зокрема, з урахуванням зарубіжного досвіду його конституційно-правового регулювання. Утім, переважним предметом обговорення вітчизняною науково-експертною громадськістю є американські й німецькі зразки регламентування лобіювання та фактично не звертається увага на конституційну модель британського лобіювання. Вивчення ж цієї моделі лобіювання дозволить значно об'єктивніше підійти до легітиматії лобіювання в Україні.

У дослідженні засад конституційно-правового регулювання британського лобіювання, що є метою цієї статті, автор звертався до праць О. Гая, О. Длугопольського, Л. Меєр, П. Лестера, Л. Нортон, Дж. Олдермана,

© В. Нестерович, 2010

Ю. Скобельциної, а також чинних актів Британського парламенту, регламентних процедур його палат, оприлюднених звітів парламентських комітетів щодо практики лобіювання та актів Кабінету Міністрів Об'єднаного Королівства.

Британське лобіювання, яке на англійській манер ще іменується «громадськими справами» (*public affairs*) чи «урядовими зв'язками» (*government relations*) [1, 5], має досить вагоме історичне підґрунтя. Фактично усі ключові для становлення британської державності конституційні акти — Велика хартія вольностей 1215 р., Петиція про права 1628 р. та Білль про права 1689 р. — були прийняті монархом під консолідованим тиском спочатку представників дворянства, а згодом буржуазії [2, 11]. Таким чином, у процесі започаткування демократичних перетворень було закладено підвалини для майбутнього лобіювання у Великій Британії, основною формою якого у подальшому